

Juridiska institutionen

Handelshögskolan, Göteborgs Universitet

Tillämpade studier 10 poäng

Höstterminen 2002

ERSÄTTNING FÖR VÅRD- OCH OMSORGSKOSTNADER VID PERSONSKADA

Marie Johansson

Handledare: Lotta Vahlne Westerhäll

Innehållsförteckning

Förkortningar	4
1 Inledning.....	5
1.1 Bakgrund.....	5
1.2 Syfte	5
1.3 Avgränsning	6
1.4 Metod	6
1.5 Disposition	6
2 Offentliga vård- och omsorgsbidrag.....	6
2.1 Inledning.....	6
2.2 Hälso- och sjukvård.....	7
2.3 Socialtjänst	7
2.3.1 Hemtjänst	8
2.3.2 Särskilda boendeformer	8
2.3.3 Övriga biståndsinsatser	8
2.4 Övriga kommunala serviceåtgärder och bidrag.....	9
2.4.1 Färdtjänst.....	9
2.4.2 Bostadsanpassningsbidrag	9
2.4.3 Personliga hjälpmedel	10
2.5 Bilstöd	11
2.6 Personlig assistent m m	11
2.6.1 Insatser enligt LSS	11
2.6.2 Rätten till personlig assistans	12
2.6.3 Ekonomiskt stöd till personlig assistans	12
2.7 Socialförsäkring.....	12
2.7.1 Sjukförsäkring.....	13
2.7.2 Förtidspension	13
2.7.3 Rehabiliteringsersättning.....	13
2.7.4 Arbetskadeförsäkring	13
2.7.5 Handikappersättning och vårdbidrag.....	14

2.8 Övriga stödåtgärder	15
3 Ersättning enligt skadeståndslagen	16
3.1 Allmänt om skadeståndslagen	16
3.2 Ersättning vid personskada	16
3.3 Kostnader	17
3.3.1 Nödvändiga kostnader	18
3.3.2 Kostnader för förfluten tid och framtida kostnader	19
3.3.3 Omprövning	19
3.3.4 Skadeståndets form	20
4 Speciell skadeståndsrätt och försäkringar	20
4.1 Allmänt	20
4.2 Trygghetsförsäkring vid arbetsskada	21
4.3 Patientskadelagen	21
4.4 Läkemedelsförsäkringen	22
4.5 Produktskadelagen	22
4.6 Trafikskadelagen	22
4.7 Miljöbalken	23
4.8 Brottsskadelagen	23
5 Privata försäkringar	23
5.1 Sjuk- och olycksfallsförsäkringar	23
5.2 Ansvarsförsäkring	24
6 Samordning mellan offentliga och civilrättsliga ersättningar ...	24
6.1 Inledning	24
6.2 Allmänna förutsättningar för samordning	25
6.3 Principer vid samordning	26
6.3.1 Samordning mellan socialförsäkring och skadestånd	27
6.3.2 Förmåner förenade med regress	27
6.3.3 Samordning vid utländska förmåner	28
6.3.4 Samordning vid förmåner inom den speciella skadeståndsrätten	29
6.4 Sammanfattning	29

7 De offentliga ersättningarna och skadeståndets funktioner	30
7.1 Funktionerna i ett historiskt perspektiv	30
7.2 Skadeståndets funktioner	30
7.3 De offentliga förmånernas företräde	31
 8 Slutsats och egna synpunkter	33
 9 Källförteckning	39

Förkortningar

AFL	Lag (1962:381) om allmän försäkring
Bet	Betänkande
BFS	Boverkets föreskrifter
Dir	Direktiv
Ds	Departementsserie
FAL	Lag (1927:77) om försäkringsavtal
HD	Högsta Domstolen
HSL	Hälso- och sjukvårdslagen (1982:763)
LAF	Lag (1976:380) om arbetsskadeförsäkring
LASS	Lag (1993:389) om assistansersättning
LSS	Lag (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade
MB	Miljöbalken (1998:808)
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv
Prop	Kunglig/Regeringens proposition
PSL	Patientskadelagen (1996:799)
RAR	Riksförsäkringsverkets allmänna råd
RB	Rättegångsbalken (1942:740)
RÅ	Regeringsrättens årsbok
SkL	Skadeståndslagen (1972:207)
SoL	Socialtjänstlagen (2001:453)
SOU	Statens offentliga utredningar
SFS	Svensk författningssamling
TSL	Trafikskadelagen (1975:1410)

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Det svenska ersättningssystemet är komplicerat. Ersättningsrätten kännetecknas idag av ett samspel mellan skadestånd och andra ersättningsanordningar. Beträffande personskadorna finns en mängd olika försäkringar på den skadelidandes sida. Vi har t ex socialförsäkringarna, trafikförsäkringen, läkemedelsförsäkringen, patientförsäkringen samt de privata sjuk- och olycksfallsförsäkringar. Dessa ersättningsanordningar kompletteras dessutom av ansvarsförsäkringen på den skadeståndsskyldiges sida. Samhället tillhandahåller också olika serviceåtgärder och bidrag till skadelidande. Vid personskador utgår ofta ersättning från de olika förmånerna samtidigt och avser att täcka samma skada. Förhållandet mellan skadestånd och försäkring har idag en dominerande roll inom den ersättningsrättsliga diskussionen. En viktig fråga är om och i så fall i vilken utsträckning de olika förmånerna påverkar varandra, inte minst därför att socialförsäkringen på senare år försämrats p g a besparingsskäl. Som följdfråga till denna problematik uppkommer funderingar på hur detta påverkar skadeståndets funktion. Frågan har varit livligt omdiskuterad under senare år, särskilt vad gäller preventionen. Kan man idag överhuvudtaget tala om en preventiv funktion?

1.2 Syfte

Uppsatsen har sitt ursprung i ett PM som jag skrev till en advokatbyrå i Norge via förmedling från min handledare Lotta Vahlne Westerhäll. Jag tycker att det har varit till fördel att skriva delvis på uppdrag eftersom problemställningarna till viss del redan är klara. Premomorian bearbetades och utvidgades för att slutligen resultera i denna uppsats. Uppsatsens syfte är att i första hand utreda vilka möjligheter en skadelidande har att få ersättning för sina sjukvårdskostnader och liknande utgifter som uppkommit på grund av skadan. Ersättning för inkomstförlust och ideell skada kommer dock ibland att kortfattat beröras främst för att klarlägga ett sammanhang. När det gäller möjligheterna till ersättning skall jag titta på de offentliga bidragen, skadeståndslagen, speciell skadeståndsrätt och försäkringar av olika slag. Uppsatsen syftar vidare till att klargöra förhållandet mellan de olika ersättningsanordningarna. Anses ersättning för vård- och omsorgskostnader som det offentligas ansvar eller är det också aktuellt att tillerkänna ersättning utöver detta? Eftersom ersättningar i hög grad inverkar på varandra skall också den svenska ersättningsmodellens påverkan på skadeståndets funktioner diskuteras.

1.3 Avgränsningar

Uppsatsen är begränsad till att avse vård- och omsorgskostnader vid personskada.

Personskador föreligger enligt skadeståndslagen även då den skadelidande avlider till följd av skadan. Vid denna form av personskada ersätts begravningskostnader, vissa andra kostnader till följd av dödsfallet samt förlust av underhåll. Eftersom några vård- eller omsorgskostnader inte blir aktuella i dessa fall bortses från den formen av personskada i det följande.

Beträffande de särskilda skadeståndslagarna har jag begränsat mig till de vanligast förekommande. Lagar som regler väldigt specifika områden, som t ex järnvägstrafiklagen (1985:192), luftfartsansvarighetslagen (1902:71) och elanläggningslagen (1943:459), har lämnats utanför. Jag har vidare begränsat mig till strikt svenska förhållanden, vilket betyder att jag inte tittat på eventuell EG-rättslig påverkan på området.

1.4 Metod

För att fastställa gällande rätt har jag använt mig av traditionell rättsvetenskaplig metod, d v s studier av lagtext, förarbeten, praxis och doktrin. Vidare har allmänna råd och föreskrifter från bl a Riksförsäkringsverket och Boverket studerats.

1.5 Disposition

Jag skall i denna uppsats ställa de offentligrättsliga kontra civilrättsliga bidragen och ersättningarna mot varandra. Först kommer de offentliga bidragen behandlas i kapitel 2.

Därefter går jag in på den civilrättsliga regleringen på området. De civilrättsliga ersättningarna kan antingen vara reglerade i lag eller bygga på privata överenskommelser och avtal. Dessa behandlar jag i kapitel 3, 4 och 5. Därefter skall jag utreda hur dessa båda anordningar inverkar på varandra och slutligen skall spänningen mellan de offentliga ersättningarna och skadeståndets funktioner diskuteras.

2 Offentliga vård- och omsorgsbidrag

2.1 Inledning

Det offentliga tillhandahåller en rad serviceåtgärder, ersättningar och bidrag av olika slag till personer som ådragit sig ett funktionshinder. De ansvariga aktörerna är staten främst genom försäkringskassorna samt landstingen och kommunerna.

2.2 Hälso- och sjukvård

För landets hälso- och sjukvården står enligt HSL landstingen. Vården finansieras genom landstingsskatt, arbetsgivaravgifter och skatteutjämningsbidrag. En viss egenavgift tas ut för bl a läkarbesök och sjukhusvistelse. Landstingen skall också erbjuda habilitering och rehabilitering, hjälpmedel för funktionshindrade och tolkning för döva och hörselskadade. Vad gäller habilitering, rehabilitering och hjälpmedel delar landstinget på ansvaret tillsammans med kommunerna.¹

2.3 Socialtjänst

Den svenska socialtjänsten har en relativt kort historia. Det vi idag menar med social omvårdnad och socialt ansvar fick sin form först på 1900-talet. Idag har kommunerna enligt 2 kap 2 § SoL det yttersta ansvaret för de personer som vistas i kommunen. Hit hör t ex hemtjänst som generell service, men detta kan också sökas som bistånd. Rätten till bistånd regleras i 4 kap 1 § SoL. Den som inte själv kan tillgodose sina behov eller få dem tillgodosedda på annat sätt har rätt till bistånd för sin försörjning (försörjningsbistånd) och för sin livsföring i övrigt (annat bistånd). Genom biståndet skall den enskilde tillförsäkras en skälig levnadsnivå. Syftet med bestämmelsen är att garantera enskilda människor den hjälp och det stöd de är i behov av. Att kommunerna är skyldiga att lämna bistånd till personer som är i behov av det för att kunna leva ett självständigt liv och tillförsäkras en skälig levnadsnivå är ett uttryck för normaliseringsprincipen.

Vad som avses med skälig levnadsnivå är oklart. Det torde dock inte endast vara den enskildes grundläggande behov som skall tillgodoses, utan hjälpen skall också ha en viss kvalitet. Vad som är skälig levnadsnivå måste avgöras i varje enskilt fall och utifrån den tid och de förhållanden som råder vid det aktuella tillfället.² Under begreppet livsföring i övrigt ryms alla de olika behov som den enskilde kan ha för att tillförsäkras en skälig levnadsnivå. Här ingår bl a bistånd i form av vård, behandling, hemtjänst och särskilt boende. Den enskildes ekonomiska situation får inte vägas in vid bedömning av dessa bistånd.³ I propositionen anges att äldre och funktionshindrade människor inte skall behöva få sina behov bedömda i relation till sin ekonomi.⁴ Kommunens rätt att ta ut avgift för service och liknande regleras i 8 kap 1-9 § § SoL. Stöd- och hjälpinsatser av behandlingskaraktär medför

¹ Om ansvarsfördelningen och hjälpmedel se avsnitt 2.4.3

² Fahlberg & Magnusson, Socialtjänstlagarna s 62

³ Fahlberg & Magnusson, a a s 68 f

⁴ Prop 2000/01:80 s 95

inget kostnadsansvar för vårdtagaren. För social service som t ex hemtjänst och bostad med särskild service kan kommunerna däremot ta ut skälig avgift. Kommunerna bestämmer själv hur stor avgiften skall vara, men vissa begränsningar finns. Avgiften får inte överstiga kommunens självkostnad. Den enskilde måste dessutom ha tillräckliga medel kvar för sina personliga behov och andra normala levnadsomkostnader. Biståndbesluten kan överklagas med förvaltningsbesvär till Länsrätten.

2.3.1 Hemtjänst

Antalet arbetstimmar inom hemtjänsten har på senare år ökat kraftigt. En anledning till detta är att många personer med stora och krävande vårdbehov idag kan och vill bli vårdade i sina hem.⁵ För de funktionshindrade är hemtjänsten en viktig resurs för att de ska kunna bo kvar i sin invända miljö under trygga förhållanden. Resursbrist i kommunerna kan medföra att de inte kan täcka hemtjänstbehovet med egen personal. Om så är fallet kan den funktionshindrade istället söka ekonomiskt bistånd och sedan anlita hjälp utifrån. Stöd för en sådan tillämpning finns i RÅ 1998 ref 24. Hemtjänstinsatserna kan vara både av servicekaraktär och av omvårdnadskaraktär. Med service avses praktisk hjälp av hemmets skötsel som t ex städning, tvättning och inköp. Insatserna av omvårdnadskaraktär är mera personliga och avser att tillgodose den enskildes fysiska, psykiska och sociala behov. Här avses hjälp med personlig hygien, påklädning, intagning av mat o s v. En högsta hemtjänstavgift per månad har införts. Den är (48% av prisbasbeloppet delat på 12) 1 516 kronor enligt 2002-års prisnivå.

2.3.2 Särskilda boendeformer

Socialtjänstens skyldighet att inrätta särskilda boendeformer för funktionshindrade stadgas i 5 kap 7 § SoL. Inom dessa boendeformer skall kommunerna erbjuda en god vård som beaktar den enskildes behov av självbestämmande, integritet, trygghet och livskvalitet.

2.3.3 Övriga biståndsinsatser

Kommunerna kan även lämna bistånd i form av t ex trygghetslarm, matdistribution och ledsagare. Trygghetslarm ökar den enskildes möjligheter att bo kvar hemma och leva ett självständigt liv. Vetskapen om att snabbt kunna få hjälp medför trygghet. Ledsagarservice

⁵ Fahlberg & Magnusson a a s 69

kan vara en förutsättning för att vissa personer skall kunna medverka i samhället och uppnå en skälig levnadsnivå.

2.4 Övriga kommunala serviceåtgärder och bidrag

2.4.1 Färdtjänst

Många funktionshindrade är i behov av färdtjänst för att kunna leva ett normalt liv. Enligt lag (1997:736) om färdtjänst är kommunerna skyldiga att ansvara för färdtjänst inom kommunen samt i vissa fall till och från annan kommun. Färdtjänst kan också tillhandahållas för resor inom övriga delar av landet. Detta regleras i lag (1997:735) om riksfärdtjänst. För att kunna utnyttja färdtjänst krävs att man har ett färdtjänstillstånd. Tillståndet söker man hos kommunen där den funktionshindrade är folkbokförd eller till den trafikhuvudman som kommunen överlåtit uppgiften på. Beslutet kan överklagas med förvaltningsbesvär till Länsrätten. Rätt till färdtjänst har de personer som p g a varaktiga funktionshinder har väsentliga svårigheter att förflytta sig på egen hand eller resa med allmänna kommunikationsmedel. Färdtjänst betraktas dock i första hand som en transportform istället för en form av bidrag. Kommunerna har rätt att ta ut avgift för denna service. Avgiften får dock inte överstiga kommunens eller trafikhuvudmannens självkostnad. Vid riksfärdtjänst betalar den funktionshindrade en egenavgift som motsvarar vad det kostar att resa samma sträcka med allmänna kommunikationsmedel.

2.4.2 Bostadsanpassningsbidrag

Genom lag (1992:1574) om bostadsanpassningsbidrag m m kan personer med funktionshinder få bidrag till anpassning av bostäder. Bidragets syfte är att ge den funktionshindrade möjligheter till ett självständigt liv i eget boende och lämnas därmed endast om anpassningsåtgärderna är nödvändiga för att bostaden skall vara ändamålsenlig som bostad åt den funktionshindrade. Bidrag kan även lämnas för åtgärder som har samband med den funktionshindrades behov av rehabilitering, funktionsträning och sjukvård. För att bidrag skall beviljas för sådana åtgärder krävs att behovet inte skäligen kan tillgodoses på annat sätt. Av förarbetena framgår att rehabilitering och funktionsträning i bostaden kan vara till fördel både för den enskilde och för samhället. Rehabilitering och funktionsträning i bostaden innebär att den funktionshindrade slipper resor till institutioner och därmed kan ägna mer tid åt träning och behandling i hemmet. För samhället leder detta till minskad efterfrågan på resurser inom

institutionens ramar.⁶ Bostadsanpassningsbidrag kan också lämnas för åtgärder som gör det möjligt att utöva hobbyverksamhet om den funktionshindrade inte kan delta i aktiviteter utanför bostaden samt för reparation av utrustning som skaffats med stöd av bidrag enligt lagen. För att bidrag skall lämnas för nybyggnation, vid köp eller byte av bostad krävs att det finns särskilda skäl för att välja en bostad som kräver anpassning. Av förarbetena framgår att sådana särskilda skäl kan vara att det t ex är frågan om en bostad som ligger nära en vårdinrättning som den funktionshindrade bör ha tillgång till. Särskilda skäl kan också föreligga om den funktionshindrade trots omfattande försök inte lyckats få tag i någon lämpligare bostad.⁷ Av rättsfallet RÅ 1996 ref 49 framgår att lägre boende kostnader och en allmänt mer lämplig och lättskött lägenhet inte utgör sådana särskilda skäl som avses i lagen.

Ansökan om bostadsanpassningsbidrag görs hos kommunen. Boverket har i sina föreskrifter angett att ansökan skall kompletteras med intyg av arbetsterapeut, läkare eller annan sakkunnig. Vid mindre omfattande åtgärder kan kommunen dock efterge kravet på intyg.⁸ Bidragen lämnas med belopp som motsvara skälig kostnad för anpassningen. Kommunens beslut kan överklagas med förvaltningsbesvär till Länsrätten.

2.4.3 Personliga hjälpmedel

Kommunerna och landstingen delar, som tidigare nämnts, enligt HSL på ansvaret för habilitering och rehabilitering samt att tillhandahålla personliga hjälpmedel till funktionshindrade. Kommunerna har enligt 18 a § HSL ansvaret för de personer som bor i särskilda bostäder för äldre och handikappade samt de som deltar i dagverksamhet. De övriga ansvarar landstinget för. En god tillgång till bra hjälpmedel är en grundläggande förutsättning för att funktionshindrade personer skall kunna leva ett självständigt och aktivt liv. Av förarbetena framgår att ansvaret bör omfatta såväl hjälpmedel för den dagliga livsföringen som för hjälpmedel för vård och behandling. Med hjälpmedel för den dagliga livsföringen avses t ex hjälpmedel för att kunna tillgodose grundläggande personliga behov samt att klä sig, äta och sköta sin hygien. Hit hör vidare hjälpmedel för förflyttning, kommunikation samt hjälpmedel för att den funktionshindrade skall kunna delta i fritids- och rekreationsaktiviteter.

⁶ Prop 1981/82:126 s 5

⁷ Prop 1992/93:58 s 19

⁸ BFS 1992:46

Till hjälpmedel för vård och behandling räknas bl a medicintekniska produkter, hjälpmedel för att kompensera förlust av en kroppsdel eller kroppsfunktion.⁹

2.5 Bilstöd

Handikappade vuxna och föräldrar till handikappade barn kan få bidrag i form av bilstöd för anskaffning och anpassning av motorfordon. Reglerna finns i lag (1988:360) om handläggning av ärenden om bilstöd till handikappade samt i förordning (1988:890) om bilstöd till handikappade. Den grundläggande förutsättningen för rätten till bilstöd är att den handikappade p g a varaktigt funktionshinder inte kan förflytta sig i samma utsträckning som andra personer. För föräldrarna gäller att de är i behov av bil för att kunna förflytta sig tillsammans med sitt barn. Med varaktigt funktionshinder menas att handikappet i vart fall skall bestå under den tid bilen skall finnas till, vilket beräknas vara ca 7 år.

Den bidragsberättigade har rätt till ett grundbidrag på högst 60 000 kronor och till föräldragruppen med högst 30 000 kronor. Vid anskaffning av motorcykel eller moped lämnas grundbidrag med högst 12 000 respektive 3 000 kronor. Anskaffningsbidrag är inkomstprövat och lämnas med högst 40 000 kronor. Maxbeloppet betalas ut till den vars årliga bruttoinkomst är högst 88 000 kronor, därefter minskas bidraget. Vid årlig bruttoinkomst över 160 000 lämnas inget anskaffningsbidrag alls. Anpassningsbidrag lämnas motsvarande kostnaden för den ändring som krävs, dock med hänsyn till vad som är lämpligt med tanke på bilens ålder och skick. Bidrag kan också lämnas för körkortsutbildning i samband med anskaffande av fordon. Bilstödet är statligt och handhas av Riksförsäkringsverket och de allmänna försäkringskassorna. De olika bidragen är skattefria förmåner för den funktionshindrade.

2.6 Personlig assistent m m

2.6.1 Insatser enligt LSS

I LSS erbjuds bl a personer med varaktiga fysiska eller psykiska funktionshinder, som inte beror på normalt åldrande, en rad insatser. Dessa insatser består av rådgivning och annat personligt stöd, personlig assistent eller ekonomiskt stöd till sådan assistans, ledsagarservice, kontaktperson, avlösarservice, korttidsvistelse, korttidstillsyn, familjehem, bostäder med särskild service och daglig verksamhet. Det är kommunerna som har ansvaret för insatserna

⁹ Prop 1992/93:159 s 127 f

med undantag för rådgivning och annat personligt stöd, för dessa ansvarar landstinget. Insatser ges i princip endast på den funktionshindrades egen begäran.

2.6.2 Rätten till personlig assistans

Personlig assistans är avsedd att vara ett personligt stöd som ger den funktionshindrade ökade möjligheter till ett självständigt liv. Den enskilde bör ha ett avgörande eller mycket stort inflytande på vem som skall anställas som personlig assistent. För att vara berättigad till personlig assistans krävs att vissa grundläggande hjälpbehov föreligger, som hjälp med personlig hygien, måltider, av- och påklädning m m. Det finns visserligen inget krav på att hjälpbehovet skall vara av viss tidsmässig omfattning, men ju större hjälpbehov är desto mer talat för rätten till personlig assistans. Normalt lämnas inte personlig assistans till personer som bor i särskilda bostäder med fast personal. Vid fritidsaktiviteter eller andra aktiviteter utanför bostaden kan dock berättiga till personlig assistans.¹⁰

2.6.3 Ekonomiskt stöd till personlig assistans

Vill den handikappade själv ordna med assistanshjälp kan han enligt LASS ha rätt till assistansersättning. Assistansersättningen lämnas till gravt funktionshindrade personer som behöver personliga assistenter för sin dagliga livsföring. Bidraget lämnas till personer som är i behov av personlig assistent för sina grundläggande behov under i genomsnitt mer än 20 timmar i veckan. Av Riksförsäkringsverkets allmänna råd framgår att hjälpinsatser av tillsynskaraktär inte bör ingå i de grundläggande behoven.¹¹ Assistansersättning lämnas inte till personer över 65 år om inte ersättningen beviljats före den åldern. Någon nedre åldersgräns finns inte. Ersättning är statlig och handläggs av de allmänna försäkringskassorna. Regeringen beslutar varje år hur stor assistentersättningen skall vara. För år 2002 är den 191 kronor per timme. Finns särskilda skäl kan ersättningen höjas till högst 214 kronor per timma. Särskilda skäl kan enligt de allmänna råden vara ökade kostnader om mer än hälften av assistanstimmarna är förlagda till arbete på obekvämlig tid.

2.7 Socialförsäkring

Socialförsäkringarna regleras i AFL. Försäkrad enligt denna lag är alla svenska medborgare, oavsett om de bor i Sverige eller inte samt personer med annat medborgarskap som är bosatta här. Genom socialförsäkringsförmånerna har samhället infört ett skydd mot utgifter och

¹⁰ Grunewald & Leczinsky, Handikapplagen LSS, s 43

¹¹ RAR 2002:6

inkomstförlust till följd av sjukdom och invaliditet. Socialförsäkringen tillförsäkrar primärt den skadelidande ekonomisk kompensation, men försäkringen verkar också till förmån för skadevållaren eftersom staten inte har någon regressrätt. Kostnaderna kommer alltså att stanna på det offentliga.

2.7.1 Sjukförsäkring

Sjukförsäkringen omfattar sjukvårdsersättning, tandvårdsersättning och sjukpenning. Sjukförsäkringen ger ersättning för sjukvård i form av läkarvård, sjukhusvård, rehabilitering och behandlingar för personer med funktionshinder och resor i samband med sjukvård. Den skadelidande får stå för vissa delar själv genom t ex patientavgifter. Dessutom finns ett högkostnadsskydd för inköp av receptföreskrivna läkemedel. Sjukpenning avser att ersätta inkomstbortfall till följd av sjukdom. För att ha rätt till ersättningen måste man förutom att vara försäkrad enligt nämnda lag ha en sjukpenninggrundande inkomst om minst 24 % av prisbasbeloppet. Sjukpenning utgår från och med sjukdag femton. Dessförinnan är det arbetsgivaren som betalar sjuklön enligt lag (1991:1047) om sjuklön. Under denna tid får arbetstagaren behålla viss del av sin lön och sina anställningsförmåner som om han fullgjort sitt arbete. Bidragen regleras i 2 och 3 kap AFL.

2.7.2 Förtidspension

Rätt till förtidspension har försäkrade personer mellan sexton och sextiofem år och som på grund av sjukdom eller annan fysisk eller psykisk nedsättning av prestationsförmågan fått sin arbetsförmåga varaktigt nedsatt. Anses inte nedsättningen som varaktig kan den försäkrade istället få sjukbidrag som är begränsat till viss tid. Reglerna om förtidspension finns i 7 kap AFL.

2.7.3 Rehabiliteringsersättning

Den som enligt lagen har rätt till sjukpenning har också rätt till rehabilitering och rehabiliteringsersättning. Rehabiliteringen syftar till att personer skall återfå sin arbetsförmåga och därmed förutsättningarna för att själv kunna försörja sig genom förvärvsarbete. Detta regleras i 22 kap AFL.

2.7.4 Arbetsskadeförsäkring

LAF är en speciell socialförsäkringslag. Enligt denna lag är alla anställda försäkrad för skador i arbetet. Lagen omfattar också egna företagare och uppdragstagare under förutsättning att de

är bosatta i Sverige. Försäkringen ersätter skador till följd av olycksfall eller annan skadlig inverkan i arbetet. Som olycksfall räknas också resor till och från arbetet. Skadan kan också ha framkallats genom smitta. Med skada avses personskada och skada på protes eller liknande. Orsakssambandet mellan olycksfallet eller den skadliga inverkan och den uppkomna skadan skall anses föreligga om övervägande skäl talar för det. Från LAF utgår ersättning för sjukvård utomlands, tandvård och särskilda hjälpmedel. Leder skadan till en bestående nedsättning av arbetsförmågan med minst en femtondel och en årlig inkomstförlust med en fjärdedel av prisbasbeloppet har den skadelidande rätt till livränta. Denna livränta ersätter hela inkomstförlusten upp till ett tak på 7,5 prisbasbelopp. För förlust ovanför taket kan ersättning istället erhållas från TFA¹². Någon åldersgräns för ersättning enligt LAF finns inte.

2.7.5 Handikappersättning och vårdbidrag

Handikappersättning är en skattefri förmån och lämnas till personer med nedsatt funktionsförmåga som behöver hjälp för att klara sitt dagliga liv. Rätt till handikappersättning har personer som fått sin funktionsförmåga nedsatt i sådan omfattning att han i sin dagliga livsföring behöver tidskrävande hjälp av någon annan, fortlöpande hjälp för att kunna arbeta eller i övrigt har betydande merutgifter. Den funktionshindrade skall ha fyllt sexton år och fått sitt handikapp innan han fyllt 65 år.¹³ Riksförsäkringsverket har i sina allmänna råd angett vad som bör respektive inte bör räknas som merutgifter.¹⁴ Till merutgifter bör bl a räknas patientutgifter och kostnader för läkemedel upp till högkostnadsskyddet, kostnader för förbrukningsartiklar som inte erbjuds av landstinget, hyra av hjälpmedel, särskild kost samt avgifter för färdtjänst och trygghetslarm. Till merutgifter bör dock inte räknas kostnader för personlig assistent i samband med fritidsaktiviteter eller extra rum för sådana personer eller hjälpinsatser från anhöriga. Ersättningens storlek är beroende av hjälpbehovets omfattning eller merutgifternas storlek.

Föräldrar till barn under sexton år kan få vårdbidrag om barnet p g a sjukdom, utvecklingsstörning eller annat funktionshinder behöver särskild tillsyn och vård under minst sex månader eller om det uppkommer merkostnader p g a barnets funktionshinder.¹⁵

Vårdbidraget kan också utgöra kompensation för en del av inkomstbortfall som barnets

¹² Se avsnitt 4.7

¹³ Fr om 2003-01-01 ändras reglerna på sådant sätt att handikappersättning utges till personer tidigast i juli det år de fyller nitton år.

¹⁴ RAR 2002:9

¹⁵ Fr o m 2003-01-01 ändras reglerna så att vårdbidraget utgår längst t o m juni månad det år barnet fyller nitton år.

omvårdnad kan medföra om en förälder måste avstå från förvärvsarbete. Med rekvisitet ”särskild vård och tillsyn” torde menas ett vård- och tillsynsbehov som är större än friska barns behov i samma ålder. Vården av det funktionshindrade barnet kan också skilja sig från den vård som andra barn kräver.¹⁶ Vårdbidraget utgår i relation till vårdbehovets omfattning och merkostnadernas storlek. Vårdbidraget för vård och tillsyn utbetalas som hel, tre fjärdedels, halv eller en fjärdedels förmån. Ett helt vårdbidrag uppgår till 2,5 prisbasbelopp. Beträffande vårdbidrag som endast avser merkostnader utgår bidrag med 62,5 % eller 36 % av prisbasbeloppet. Vid bestämmande av merkostnader skall alla typer av kostnader som relaterar till barnets sjukdom eller funktionshinder beaktas. Exempel på merkostnader kan vara speciell kost, onormalt slitage av kläder och skor, anpassning av bostad samt hjälpmedel, om de inte redan ersätts genom andra samhällsåtgärder.¹⁷ Vid merkostnader för anpassning av bostad rekommenderar Riksförsäkringsverket att kostnader som bedöms som skäligen i förhållande till barnets funktionshinder eller sjukdom godtas, med en avskrivningstid på tio år, till den del den inte täcks av bostadsanpassningsbidrag från kommunen.¹⁸ Ersättning för vård och tillsyn är skattepliktig medan ersättning för merkostnader är en skattefri förmån. Dessa båda förmåner regleras i lag (1998:703) om handikappersättning och vårdbidrag.

2.8 Övriga stödåtgärder

Staten bidrar även med andra åtgärder för funktionshindrade personer. Som exempel kan nämnas drivande av specialskolor för t ex döva eller synskadade barn. Vidare utgår statsbidrag till landstingen för texttelefoner. Bidrag lämnas för texttelefoner som skall användas av personer som är döva, gravt hörselskadade, dövblinda eller talskadade och som inte, eller endast med stor svårighet, kan kommunicera med hjälp av vanlig telefon. Bidrag kan även lämnas till telefoner som skall användas av anhöriga eller andra närstående till dessa personer. Detta regleras i förordning (1992:621) om statsbidrag till telefoner.

¹⁶ Westerhäll L, Ersättning för vård av handikappade barn, s 37

¹⁷ Prop 1981/82:216 s 22

¹⁸ RAR 1998:7 s 23

3 Ersättning enligt skadeståndslagen

3.1 Allmänt om skadeståndslagen

SkL har en allmän räckvidd. Lagens regler gäller vid alla typer av skadeståndsansvar, om annat inte följer av någon speciallag. Skadeståndsansvarig enligt lagen är den som genom uppsåt eller oaktsamhet orsakat någon annan skada, den s k culparegeln. Det är den skadelidande som har bevisbördan för att uppsåt eller oaktsamhet föreläggat.

3.2 Ersättning vid personskada

Enligt 5 kap 1 § SkL har den som tillfogats en personskada rätt till ersättning för sjukvårdskostnader och andra kostnader för den skadelidande, compensation till den som står den skadelidande nära samt inkomstförlust. Ersättning utgår också för ideell skada så som sveda och värk, lyte och men samt för särskilda olägenheter till följd av skadan. Begreppet personskada är inte definierat i lagen. Tolkningen bygger istället på förarbeten och praxis. Enligt förarbetena framgår dock att med personskada avses såväl fysiska som psykiska defekter.¹⁹ Personskador föreligger då någon fått skador på kroppen genom yttre våld, men också inre skador som kan ha orsakats av förgiftning eller strålning räknas hit. Till personskada räknas även de fall när någons psykiska hälsa har skadats genom ärekränkning eller liknande icke-fysisk påverkan. En allmän olust- eller obehagskänsla räcker dock inte utan det skall vara frågan om en medicinsk påvisbar effekt. Som tumregel för att personskada uppkommit brukar anges att den skadelidande skall ha blivit sjukskriven. Skadeståndsrättens grundläggande princip innebär att den skadelidande skall ha full ekonomisk compensation. Tanken är att den skadelidande så långt som möjligt ska hamna i samma situation som om skadan inte inträffat. Det är därför viktigt att ersättningen kan bestämmas så exakt som möjligt. När ersättningen fastställs är det av vikt att de olika posterna hålls isär bl a därför att en sammanblandning av ekonomiska och ideella skadeföljder kan leda både till över- och underkompensation. Att särskilja posterna är också av betydelse vid en eventuell omprövning. Dessutom är beskattningen av posterna olika. Av förarbetena framgår också att kostnader skall redovisas var för sig.²⁰

¹⁹ SOU 1973:51 s 36

²⁰ SOU 1995:33 s 358, prop 2000/01:68 s 29

3.3 Kostnader

De ersättningsgilla kostnaderna syftar till att neutralisera verkningarna av skadan. Hit räknas kostnader för sjukvård som t ex sjukhusvård, läkare, sjukgymnastik, rehabilitering och läkemedel. Alternativa behandlingsformer som t ex behandlingar av naprapat, chiropraktor, akupunktör eller behandling med naturmedicin godtas till viss del av försäkringsbolagen. Det händer att läkare också remitterar patienter till dessa typer av behandlingar, men det verkar inte vara något krav för försäkringsbolagen. Förutsättning för att ersättning skall utgå är att behandlingsformen accepteras inom den allmänna försäkringen, vilket också blir allt mer vanligt.²¹ Andra ersättningsgilla kostnader kan vara sådana som avser resor i samband med vården, utgifter för särskild hjälp och särskilda anordningar i hemmet, hjälpmedel, specialanpassade kläder och skor. Den skadelidande har också rätt till ersättning för andra fördyrade omkostnader som bl a resor till och från arbetet, ökade matkostnader m m.²² Kostnader för blommor och frukt till den skadade samt hyra av tv eller telefon till sjukrummet ersätts inte under posten kostnader. Dessa utgifter ersätts överhuvudtaget inte separat utan får täckas genom ersättningen för ideell skada.

En nyhet fr o m 2001 är den skadelidandes rätt till skadestånd i skälig omfattning skall avse även kompensation till den som står honom särskilt nära. Exempel på sådana kostnader kan vara anhörigas reskostnader, inkomstförlust och hotellkostnader i samband med sjukhusbesök. En förutsättning är dock att sjukhusbesöken är till gagn för den skadade. Ersättningen utbetalas till den skadelidande för att sedan användas av denne till att gottgöra de närstående för deras kostnader. Ersättning för anhörigas resor i samband med sjukhusbesök har även tidigare varit ganska generös då det handlar om skadelidande barn. Är det däremot frågan om en vuxen person har det i tidigare praxis krävs att tillståndet är livshotande. I den nya propositionen anges dock att anhörigas inkomstförlust och kostnader vid sjukhusbesök skall ersättas i något större omfattning än idag. Kravet på att det skall röra sig om en livshotande skada överges också.²³ Kostnader för närståendes sjukhusbesök kan ersättas även efter den akuta sjukdomstiden. Att besöken är till fördel för den skadades hälsa och rehabilitering bör styrkas genom ett läkarintyg eller liknande. Som närstående enligt lagen räknas make, registrerad partner, sambo, barn och föräldrar. Även andra personer som den skadelidande känner särskild samhörighet med kan i vissa fall räknas till närstående. Ett exempel härpå är

²¹ Bengtsson & Strömbäck, Skadeståndslagen – en kommentar, s 144

²² Prop 1975:12 s 20

²³ Prop 2000/01:68 s 20

äldre människor som saknar nära släktingar.²⁴ En stor del av de uppräknade kostnaderna ersätts som tidigare redovisats till stor del från annat håll. Skadeståndet för kostnader omfattar endast det som inte ersätts från annat håll.²⁵

3.3.1 Nödvändiga kostnader

Eftersom skadestånd endast utges för merkostnader ersätts inte de kostnader den skadelidande ändå skulle ha haft i sin normala livsföring. Enligt förarbetena²⁶ skall kostnaderna också anses som nödvändig för att vara ersättningsgilla. Frågan har belysts i några rättsfall. I NJA 1976 s 103 fick en ung svårt skallskadad man ersättning för vård i hemmet trots att dessa kostnader var betydligt högre än sedvanlig sjukhusvård. Vården i hemmet ansågs betingad av medicinska skäl eftersom den hade stor betydelse för mannens rehabilitering. I NJA 1968 s 23 fick en äldre kvinna däremot själv stå för de dyrare vårdkostnaderna då hon valde ett privat sjukhem istället för ett av landstingets sjukhem. Anledningen till valet var i huvudsak att hon trivdes bättre på det privata hemmet. I rättsfallet NJA 1967 s 497 ersattes dock vårdkostnaderna på ett privat sjukhem fullt ut eftersom anledningen till den privata vården var att det rådde platsbrist på de allmänna sjukvårdsinrättningarna. Ett rättsfall av nyare datum som behandlar frågan om nödvändiga kostnader är NJA 1996 s 639. Målet handlar om Jonatan som i samband med sin förlossning 1974 fick en allvarlig skallskada och blev helt invalidiserad. Frågan gällde ersättning för vårdkostnader under den period Jonatan var 16-20 år. Vårdkostnaderna avsåg ersättning motsvarande vårdlön till fadern under den tid som inte täcktes genom andra stödinsatser. HD framhåller i sina domskäl den grundläggande principen att den skadelidande skall ha full ekonomisk kompensation för de kostnader som uppkommer p g a av skadan, dock ersätts endast nödvändiga kostnader. Den skadelidande skall också så långt som möjligt försöka begränsa de ekonomiska konsekvenserna som följer av skadan. Detta betyder bl a att den skadelidande skall ansöka om de offentliga tjänster och bidrag som står till förfogande. Jonatan anses ha gjort detta, men de insatser det allmänna erbjuder räcker inte till för hans vårdbehov. HD betonar vidare att av principen att skadestånd ges endast för nödvändiga kostnader anses följa att kostnader för sjukvård över normal standard som tillhandahålls av det allmänna inte ersätts skadeståndsvägen. Särskilda omständigheter kan, som de tidigare rättsfallen visar, i det enskilda fallet medföra att ersättning ges för vårdkostnader utöver vad det allmänna tillhandahåller. HD ansåg att sådana särskilda

²⁴ Prop 2000/01:68 s 45

²⁵ Om samordning se avsnitt 6

²⁶ Prop 1975:12

omständigheter förelåg då vården av Jonatan i hemmet inneburit en ur hälsosynpunkt bättre vård än den han skulle ha fått på någon offentlig inrättning. Landstinget betraktade inte de yrkade kostnaderna som vårdkostnader för Jonatan utan som inkomstförlust för fadern, d v s en tredjemansskada som inte ersätts enligt SkL. Vidare ansåg Landstinget att beloppet i vart fall skulle ha reducerats med tanke på vårdnadshavarens ansvar att sörja för barnet. HD underkände båda dessa invändningar och biföll således Jonatans talan.

Fallen visar att den skadelidande i princip är skyldig att välja den billigaste adekvata vården. Särskilda förhållanden kan dock motivera ersättning för sjukvård över normal standard. Så kan vara fallet om annan vård är betingad av rent medicinska skäl eller om någon annan vård inte finns att tillgå. Någon begränsning av skadeståndets nivå i dessa fall anses inte föreligga.²⁷ Kostnader för högre bekvämlighet får den skadelidande dock stå för själv. Om en anhörig slutar sitt arbete för att vårda sitt barn eller make har dennes förlorade inkomst kunnat ses som en vårdkostnad. Inkomstförlusten ses då inte som en tredjemansskada utan som en följdskada till själva personskadan. Vidare innebär den särskilda principen *compensatio lucrum cum damno* att skadeståndet kan minska om den skadelidande under sjukdomstiden har lägre levnadsomkostnader än normalt.²⁸

3.3.2 Kostnader för förfluten tid och framtida kostnader

Ersättningen avser kostnader både för förfluten tid och framtida kostnader. Kostnader som avser förfluten tid kan ofta styrkas med kvitto eller liknande verifikation. Eftersom det inte med säkerhet går att bedöma de framtida kostnaderna får de uppskattas mera skönsmässigt. Vid beräkningen av framtida kostnader kan kostnaderna för förfluten tid ge goda indikationer angående den framtida utvecklingen. Att de redan uppkomna kostnaderna får en stor inverkan på bedömningen framgår bl a av NJA 1992 s 642. Saknas sådan vägledning får ersättningen med stöd av 35 kap 5 § RB uppskattas till ett skäligt belopp.

3.3.3 Omprövning

Genom 5 kap 5 § SkL är omprövning av skadeståndet möjligt då de förhållanden som låg till grund för ersättningen väsentligt förändrats. Fr o m 2001 års lagstiftning har regeln utvidgats till att även avse ersättning för kostnader och ideell skada. Argument för denna utvidgning är främst att det är svårt att upprätthålla principen om full ekonomisk kompensation efter det att

²⁷ Bengtsson & Strömbäck, a a s 143

²⁸ Prop 1975:12 s 151, SOU 1995:33 s 65

skadeståndet fastställts samt att försäkringsbolagen frivilligt medgett omprövning även i dessa situationer. Omprövning kan ske både på den skadelidandes och på den skadeståndsskyldiges begäran. En förutsättning är dock att det är frågan om en väsentlig förändring.

Väsentlighetskravet har till syfte att begränsa omprövningsfallen och hålla dessa inom mycket snäva gränser. Detta är viktigt inte minst med tanke på den skadeståndsskyldiges situation och kravet på rättssäkerhet. Vad som är väsentligt får bedömas från fall till fall. Beträffande ersättning för kostnader torde väsentlighetskravet betyda att den skadelidandes medicinska status i betydande grad skiljer sig från vad man bedömde vid skadeståndets bestämmande. Det anges också i propositionen att ett förändrat hälsotillstånd sällan är väsentligt om det inte också är bestående, men detta är inget absolut krav.²⁹ Omprövning skall också vara möjlig i de fall samordningsförmåner som inverkat på skadeståndets bestämmande väsentligt förändrats. Detta kan ske både när samordningsförmånen ändrats i det enskilda fallet eller på mera generella grunder. En förmån från t ex socialförsäkringen kan ha ändrats p g a beslut från statsmakterna och detta kan således eventuellt leda till omprövning.

3.3.4 Skadeståndets form

Några regler angående skadeståndets form för ersättning som avser kostnader finns inte. Dessa utgår dock enligt praxis oftast i form av ett engångsbelopp. Vid större skador där det kan vara frågan om mera omfattande framtida skador kan ersättningen istället utgå som livränta. Detta anses då vara en mer överkomlig betalningsform, främst för de skadeståndsskyldiga som saknar ansvarsförsäkring och därmed måste betala beloppet själva.³⁰

4 Speciell skadeståndsrätt och försäkringar

4.1 Allmänt

På ett flertal områden har det införts regler om strikt ansvar. Detta innebär att skadeståndsskyldighet inträder oavsett om det föreligger oaktsamhet eller inte. Detta medför att även skador som orsakats genom rena olyckshändelser ersätts. På andra områden har istället införts presumtionsansvar. Det innebär att man förutsätter att oaktsamhet förelegat till dess motsatsen bevisats. På några områden har också frivilliga överenskommelser om skadeståndsansvaret gjorts. De speciella lagar och försäkringar där någon oaktsamhet inte

²⁹ Prop 2000/01:68 s 23

³⁰ Prop 1975:2 s 140 f

krävs brukar gemensamt benämnas no-fault-försäkringar. Den skadelidande kan istället för att utnyttja dessa specialregler välja att väcka skadeståndstalan på vanligt sätt. I praktiken används inte denna rätt, främst därför att den skadelidande då måste bevisa skadevållarens oaktsamhet. När det gäller ersättningens beräkning och storlek tillämpas i de flesta fall sedvanliga skadeståndsrättsliga regler, d v s kap 5 och 6 i SkL. Avvikande bestämmelser kan dock förekomma.

Jag skall nedan beskriva några av dessa lagar och överenskommelser. Först kommer Trygghetsförsäkring vid arbetsskada att behandlas. Denna försäkringsform kompletterar den offentliga arbetsskadeförsäkringen. Därefter skall jag ta upp patientskadelagen, läkemedelsförsäkringen och produktskadelagen, vilka har anknytning till den offentliga hälso- och sjukvården. Andra situationer där vård- och omsorgskostnader kan komma att ersättas ur civilrättslig lagstiftning regleras i trafikskadelagen och miljöbalken. Slutligen skall brottsskadelagen behandlas. Denna lag utgör ett extra skydd till en viss kategori skadelidande.

4.2 Trygghetsförsäkring vid arbetsskada

Trygghetsförsäkring vid arbetsskada (TFA) är en frivillig överenskommelse mellan arbetsmarknadens parter. Försäkringen tecknas av arbetsgivarna och täcker olycksfall och andra skador i arbetet. Försäkringens syfte är att ge den skadelidande ersättning för skillnaden mellan arbetsskadeförsäkringens nivå och den skadeståndsrättsliga nivån. Härigenom bortfaller den skadelidandes behov av att väcka skadeståndstalan för att kompensera den ersättning som utgår ur arbetsskadeförsäkringen. Ur TFA kan den skadelidande således få ersättning för ideella skador samt ersättning för inkomstförlust, rehabilitering, sjukvård, förstörda kläder samt begravningskostnader och förlust av underhåll vid dödsfall. TFA gäller för privat och kommunanställda. De statsanställdas motsvarighet är Statens personskadeavtal (PSA) och avser reglering mellan staten som arbetsgivare och de anställdas huvudorganisationer.

4.3 Patientskadelagen

Enligt PSL kan personer som drabbats av en patientskada i samband med hälso- och sjukvården få ersättning. Alla vårdgivare är tvungna att ha en patientförsäkring. Även om vårdgivaren är oförsäkrad kan den skadelidande få ersättning genom att vända sig till Patientförsäkringsföreningen. Med patientskada avses en skada som med övervägande sannolikhet orsakats i samband med vården. De skador som ersätts är behandlingsskador,

skador p g a tekniskt fel, diagnosskador, infektionsskador, skador p g a olycksfall samt medicineringskador. Läkemedelsskador kan även ersättas ur läkemedelsförsäkringen.³¹ Ersättning betalas för sjukvårdskostnader och övriga kostnader, inkomstförlust, sveda och värk, lyte och men, olägenheter i övrigt, begravningskostnader samt underhåll till efterlevande. Vissa begränsningar i ersättningen finns. Patienten har att betala en självrisk på 5 % av prisbasbeloppet och den maximala ersättningen per person och skadetillfälle är högst 200 prisbasbelopp. Har den skadelidande dessutom rätt till ersättning från andra försäkringar utgår ingen ersättning för kostnader eller inkomstförlust.³²

4.4 Läkemedelsförsäkringen

För skador orsakade av läkemedel finns ingen särskild skadeståndslag men väl en frivillig läkemedelsförsäkring. Denna försäkring betalas av läkemedelsindustrin genom Läkemedelsförsäkringsföreningen. Försäkringen ersätter skador som med övervägande sannolikhet har orsakats genom läkemedel sålda i Sverige. Ersättning utgår även för kända biverkningar om dessa varar i tre månader eller mer. Har läkemedlet anskaffats illegalt eller om skadan vållats uppsåtligt ex genom överdosering utgår ingen ersättning. Ersättningen beräknas enligt 5 kap SkL.

4.5 Produktskadelagen

Enligt produktskadelagen (1992:18) har tillverkare och importörer en omfattande skadeståndsskyldighet för varor som p g a säkerhetsbrister orsakar en skada. En vara anses ha en säkerhetsbrist om den inte är så säker ”som skäligen kan förväntas”. Bedömningen sker mot bl a bakgrund av varans användningsområde, marknadsföring och bruksanvisningens utformning. Skadeståndets bestämmande sker enligt vanliga skadeståndsrättsliga regler.

4.6 Trafikskadelagen

Ersättning för skador som uppkommer till följd av trafik med motordrivet fordon ersätts enligt TSL. Motordrivna fordon skall ha en obligatorisk trafikförsäkring ur vilken ersättning utgår. Försäkringsbolagen täcker solidariskt skador som oförsäkrade eller okända fordon orsakar. Trafikskadeersättning utgår oberoende av vållande. Den som ådragit sig en personskada till följd av biltrafik har alltid rätt till trafikskadeersättning. Förare och passagerare erhåller

³¹ Se avsnitt 4.6

³² Schönning & Svendenius, Skadad, s 56 ff

ersättning ur försäkringen för det fordon de färdas i. För övriga utkrävs ersättning från det fordons försäkring som orsakat skadan.

4.7 Miljöbalken

Den som skadats på en fastighet kan få skadestånd enligt MB. Ersättning betalas ut för skador som orsakats genom förorenade vattendrag, förorenat grundvatten, ändring av grundvattennivån, luftförorening, buller, skakning eller annan liknande störning, sprängsten eller andra lössprängda föremål samt skador genom grävning eller liknande arbete.

Skadeståndsskyldig enligt lagen är fastighetsägaren, brukaren av fastigheten eller någon annan som utför arbete på fastigheten t ex en entreprenör. Skadeståndets bestäms även i detta fall enligt skadeståndslagen regler.

4.8 Brottsskadelagen

Genom brottsskadelagen (1978:413) har det offentliga tillförsäkrat en viss grupp av skadelidande sin rätt till ekonomisk kompensation. Härifrån kan ersättning utgå från staten för personskada samt i vissa fall förmögenhetsskada som uppkommer till följd av brott.

Brottsofferersättningen utgår först sedan alla andra möjligheter att få ersättning prövats.

Ersättningen bestäms enligt allmänna skadeståndsrättsliga regler och handläggs av Brottsoffermyndigheten.

5 Privata försäkringar

5.1 Sjuk- och olycksfallsförsäkringar

Utöver de tidigare nämnda socialförsäkringarna kan det finnas andra försäkringar som påverkar skadestandsfrågan. På den skadelidandes sida finns de privata sjuk- och olycksfallsförsäkringar. Dessa personförsäkringar kan vara av två slag. Vid skadeförsäkringar utgår ersättning med ett belopp som motsvarar de verkliga ekonomiska förlusterna. Enligt 25 § 1 st FAL träder vid denna typ av försäkring försäkringsgivaren in i den försäkrades rätt. Det innebär att försäkringsbolaget kan kräva skadevållaren på den utbetalade ersättningen, om denna orsakat skadan uppsåtligt, genom grov vårdslöshet eller om det föreligger ansvar oberoende av vållande.

Vid summaförsäkringar utgår ersättning istället med ett förutbestämt belopp som inte är anpassad till den verkliga förlusten. De flesta privata sjuk- och olycksfallsförsäkringar är summaförsäkringar. Anledningen till detta är att det vid personskada är svårt att beräkna de ekonomiska förlusterna samt att premieberäkning och skadereglering till stor del förenklas. Enligt 25 § st 2 FAL föreligger vid dessa försäkringar som regel inte någon regressrätt. Eftersom bestämmelsen är dispositiv kan försäkringsgivaren förbehålla sig rätten till återkrav. Detta är dock i praktiken ovanligt. I de fall försäkringsbolaget åtagit sig att utge ersättning för sjukvårdskostnader eller andra kostnader med det verkliga beloppet gäller dock samma regler som vid skadeförsäkring. Även i dessa fall föreligger således regressrätt när skadan orsakats genom uppsåt, grov vårdslöshet samt vid strikt ansvar.

5.2 Ansvarsförsäkring

På den skadelidandes sida finns ansvarsförsäkringen. Denna frivilliga försäkring ingår numera i de flesta hemförsäkringar. 1999 beräknades 97 % av privatpersonerna ha en hemförsäkring. Försäkringsbolaget övertar genom ansvarsförsäkringen den ersättningsskyldighet som den försäkrade enligt skadeståndsrättsliga regler är skyldig att betala. Försäkringen träder dock inte in om skadan vållats uppsåtligt. Eftersom försäkringen oftast är förenad med en självrisk och ett begränsat ansvarsbelopp kan försäkringstagaren ändå få stå för vissa delar själv. Självriskerna ligger idag oftast mellan 1 000-1 500 kronor och det begränsade ansvarsbeloppet runt 5 miljoner kronor per skadetilfälle.³³ Försäkringsvillkoren kan också innehålla undantag för vissa skadesituationer. Även om försäkringen primärt skyddar försäkringstagaren och hans familj mot skadeståndsansvar har den stor betydelse även för den skadelidande. Genom ansvarsförsäkringen förbättras den skadelidandes möjligheter att utfå skadeståndet väsentligt.³⁴

6 Samordning mellan offentliga och civilrättsliga ersättningar

6.1 Inledning

De flesta av de tidigare uppräknade vård- och omsorgskostnaderna täcks av andra ersättningar än skadeståndet, framförallt socialförsäkringen. En viktig fråga är hur dessa ersättningar påverkar skadeståndet. Grundtanken är den att den skadelidande skall försättas i samma

³³ SOU 2001:1 s 192

³⁴ Hellner & Johansson, Skadeståndsrätt, s 183 ff

ekonomiska situation som om skadan aldrig inträffat, men det är inte meningen att någon överkompensation skall ske. Ersätts kostnaderna från andra ersättningsanordningar kan de komma att avräknas från skadeståndet. Skadeståndet fyller därmed endast en kompletterande funktion.

I propositionen till skadeståndslagen anges att det inte finns några enhetliga grundsatser angående förhållandet mellan skadestånd och andra förmåner vid personskada. De principer som finns framgår ofta av annan lagstiftning än den rent skadeståndsrättsliga.³⁵ Vid införandet av 5 kap 3 § SkL fick vi regler angående samordning mellan skadestånd och andra förmåner vid inkomstförlust eller förlust av underhåll. Några regler beträffande kostnader eller ideell skada finns inte. Det har från ett flertal håll³⁶ på senare tid framhållits att samordningen mellan skadestånd och andra förmåner på personskadeområdet är i behov av en omfattande utredning. Behovet anses påkallat med hänsyn till att de grundprinciper som idag tillämpas är över tjugofem år gamla och inte har övervägts mot bakgrund av den utveckling som skett både inom det svenska försäkringsområdet och på ett internationellt plan.

Justitiedepartementet gav 1999 Personskadekommittén i uppdrag att se över reglerna om samordning vid personskada mellan skadestånd, ersättning från offentlig försäkring och ersättning från försäkringar av annat slag.³⁷ Justitiedepartementet bad kommittén att bl a överväga om det finns skäl att föreskriva avräkning även när det gäller ersättning för kostnader och ideell skada. Personskadekommitténs arbete resulterade i betänkandet SOU 2002:1 ”Samordning och regress, ersättning vid personskada”. Kommittén anser inte att det är motiverat att införa några föreskrifter om avräkning för kostnader eller ideell skada. De påpekar att kostnader för närvarande är föremål för viss avräkning enligt allmänna skadeståndsrättsliga principer. Den nuvarande ordningen leder varken till under- eller överkompensation för den skadelidande och behöver således inte ändras. Kommittén framhåller vidare att i lag reglera alla de situationer där ersättning kan utgå är komplicerat och skulle medföra åtskilliga gränsdragningsproblem.³⁸

6.2 Allmänna förutsättningar för samordning

En första förutsättning för samordning mellan skadestånd och annan ersättning är att de avser samma tidsperiod. Ett annat krav är att samordningsförmånen och skadeståndet har samma

³⁵ Prop 1975:12 s 123 ff

³⁶ Se Ds 1994:73 s 22, Prop 1994/95:229 s 5 och 20, Bet 1995/96:LU3, NJA 1996 s 639

³⁷ Dir 1999:18

³⁸ SOU 2002:1 s 185 f

ändamål. Av allmänna principer följer att ett överskott för inkomstförlust inte bör samordnas med skadeståndskrav som avser kostnader eller ideell skada. Ett rättsfall som belyser frågan är NJA 1993 s 192. Fallet handlar om en kvinna som i sitt arbete drabbats av en skada och blivit tvungen att amputera tre fingrar på vänster hand. Skadan erkändes av Riksförsäkringsverket som arbetsskada och en yrkesskadelivränta utgick. Livräntans schablonmässiga belopp uppgick 1987 till 28 000 kronor och avsåg ersättning för såväl inkomstförlust som kostnader av olika slag. Arbetsgivaren hade betalat ett skadestånd på 40 000 kronor som ersättning för lyte och men samt 15 000 kronor för kostnader och olägenheter. Den aktuella tvisten handlade delvis om kvinnans rätt till ytterligare ersättning för dessa poster. I målet är fastslaget att kvinnans kostnader uppgick till 4 000 kronor per år. Det är vidare ostridigt att yrkesskadelivräntan till hela sitt nominella belopp skall avräknas när skadestånd för inkomstförlust fastställs. Frågan är huruvida viss del av livräntan skall beaktas vid bestämmande av ersättning för kostnader och olägenheter i övrigt. HD framhöll i domskälen att syftet med personskadereglerna är att skadeståndet så långt som möjligt skall motsvara den faktiska förlusten och att såväl under- som överkompensation skall undvikas. HD betonar vidare att eftersom det inte finns några regler för samordning när det gäller kostnader gäller andra bestämmelser eller allmänna grundsatser. Några sådana bestämmelser eller grundsatser ansågs inte föreligga i detta sammanhang. Den aktuella livräntan skall således inte avräknas på skadeståndsbeloppet som avser kostnader eller olägenheter i övrigt.

Det kan ibland vara svårt att avgöra om ändamålet mellan olika förmåner överensstämmer eller inte. En del förmåner har ett blandat syfte och avser att ersätta både ekonomisk och ideell skada. Det har diskuterats i förarbetena om man skulle försöka dela upp de olika posterna och samordna därefter. Denna metod skulle dock i praktiken medföra svårigheter. Istället får man fastställa förmånens syfte och anpassa samordningen därefter.³⁹

6.3 Principer vid samordning

Som redan nämnts finns det i skadeståndslagen inga regler som styr samordningen mellan skadestånd och andra förmåner vad gäller kostnader. Av andra bestämmelser och principer följer dock att samordning till största delen skall ske även i dessa fall. Den grundläggande principen som styr samordningen är att man vid avräkning undviker överkompensation. Att avräkning skall ske framstår också som det mest rationella ur ett samhällsekonomiskt

³⁹ SOU 1973:51 s 293

perspektiv. Utan samordning kan resurserna inom ersättningssystemen komma att användas ineffektivt. Överkompensation kan också vara till nackdel ur medicinsk och psykologisk synvinkel, eftersom det eventuellt kan leda till längre rehabiliteringstider. Att en skadelidande skall få ersättning för samma skada från flera håll kan också anses stötande i allmänhetens ögon.⁴⁰ När det gäller kostnader måste man vid beräkningen av skadeståndet ta hänsyn till socialförsäkringsförmåner och förmåner som är förenade med regressrätt.

6.3.1 Samordning mellan socialförsäkring och skadestånd

Av 20 kap 7 § AFL följer att man inte kan kräva skadestånd för förmåner som täcks av den allmänna försäkringen. Enligt 6 kap 7 § LAF gäller detsamma för ersättningar från arbetsskadeförsäkringen. Dessa kostnadsersättningar skall således avräknas skadeståndet. Det som läggs till grund för samordningen är den socialförsäkringsförmån som den skadelidande har rätt till. Om den skadelidande faktiskt utnyttjar förmånen eller inte är av mindre betydelse. Detta anses följa av principen att den skadelidande så långt som möjligt är skyldig att begränsa verkningarna av skadan.⁴¹ Huvudprincipen är att man samordnar som om förmånen utgått. Samordningen sker i dessa fall enligt nettometoden. Metoden innebär att skadeståndet bestäms till skillnaden mellan den totala förlusten och samordningsförmånerna. Avräkningen sker med de belopp som är aktuella när skadeståndet fastställs, skulle förmånerna därefter ändras påverkar detta inte skadeståndet. Enligt nettometoden undgår alltså den skadeståndsskyldige ersättningsskyldighet för de förluster som motsvarar samordningsförmånerna. Samordning mellan skadestånd och allmänna stödformer till en skadelidande skall däremot inte ske. Behovsprövade förmåner anses sekundära i förhållandet till skadeståndet.

6.3.2 Förmåner förenade med regress

Huruvida andra kostnadsersättningar skall påverka skadeståndet har att göra med om det föreligger regressrätt eller inte. Förmåner som är förenade med regressrätt skall avräknas skadeståndet.⁴² Om så inte sker riskerar den skadeståndsskyldige att få betala dubbelt, dels till den skadelidande och dels till försäkringsgivaren. Detta gäller vid kostnadsersättningar som betalas direkt av arbetsgivaren. Huvudregeln vid de privata sjuk- och olycksfallsförsäkringarna är att dessa inte skall avräknas skadeståndet. I dessa försäkringar anses ingå ett

⁴⁰ Bengtsson & Strömbäck a a s 232, SOU 2002:1 s 70

⁴¹ Bengtsson & Strömbäck a a s 244

⁴² Prop 1975:12 s 60 och 129

sparmoment och detta har inte lagstiftaren velat ta ifrån den skadelidande. Det har heller inte ansetts rimligt att en privat bekostad försäkring skall komma skadevållaren till nytta genom ett reducerat skadestånd.⁴³ Detta gäller dock inte när kostnadsersättningar utgår med det verkliga beloppet eftersom dessa enligt 25 § 2 st FAL är förenade med regressrätt. Dessa skall således avräknas skadeståndet. Avräkning sker också i de fall försäkringsgivaren förbehållit sig rätten att återkräva ersättningen. Det är vid personskador mycket ovanligt att försäkringsbolagen förbehåller sig rätten till regress. I de fall regressrätt förekommer är det oftast ifråga om kostnader vid sjuk- och olycksfallsförsäkringar som inte är summaförsäkringar, framförallt i de fall en ansvarsförsäkring kan göras gällande.⁴⁴ Vid samordning mellan skadestånd och förmåner förenade med regressrätt använder man sig av den s k bruttometoden. Den innebär att skadeståndet bestäms till hela den verkliga förlusten och förmånens belopp avräknas vid utbetalning av skadeståndet. Metoden innebär att försäkringsgivaren kan framställa regresskrav för utbetalda samordningsförmåner. Det belopp som skadevållaren kommer att få utbetala är alltså inte känt när skadeståndet bestäms. Hur stort beloppet till slut kommer att bli beror på i vilken omfattning regressrätten utnyttjas.

De ersättningar ur sjuk- och olycksfallsförsäkringar som däremot inte avser de verkliga förlusterna får kumuleras med skadeståndet. När det gäller summaförsäkringar har dess dominerande syfte ansetts vara att kompensera förlust av inkomst. Summaförsäkringen avräknas på skadeståndsposten inkomstförlust, men någon avräkning av skadeståndsersättning för kostnader kan alltså inte göras på denna grund. En summaförsäkring kan också ha en uttalad blandad funktion och skall då helt hållas utanför samordningen. Att samordna på dessa grunder skulle strida mot grundprincipen att samordning endast får ske av skadestånd och annan förmån som avser samma avgifter eller förluster.⁴⁵ Detta innebär att ersättning från summaförsäkringar inte påverkar skadeståndets storlek när det gäller ersättning för kostnader. Den skadelidande kan tillgodogöra sig ersättning från såväl försäkring som skadestånd. Denna princip kan leda till en överkompensation.

6.3.3 Samordning vid utländska förmåner

5 kap 3 § SkL omfattar även samordning av utländska förmåner. När det gäller utländska socialförsäkringsförmåner bör dessa samordnas om de utgår enligt samma grunder som

⁴³ Bengtsson B, Skadestånd, s 200 ff

⁴⁴ SOU 2002:1 s 198 f

⁴⁵ SOU 1973:51 s 214 och 293, prop 1975:12 s 161

motsvarande svenska förmåner. Här avses främst lag om allmän försäkring och lagen om yrkesskadeförsäkring. Bedömning av om samordningen utgår enligt samma grunder sker bl a med hänsyn till hur förmånen finansierats samt förutsättningarna för ersättning.⁴⁶ Beträffande ersättning för kostnader sker samordningen på samma sätt som för svenska förmåner av liknande slag.⁴⁷

6.3.4 Samordning vid förmåner inom den speciella skadeståndsrätten

De ovan redovisade speciella skadeståndslagarna och ”no-fault-försäkringarna” faller inte under avräkningsreglerna. Dessa ersättningsanordningar utger ett slags schabloniserat skadestånd och anses därmed träda istället för skadeståndslagen. Den som fått ersättning därifrån anses ha gottgjorts mot vad som svarar mot ett skadestånd. Avräkning från andra förmåner skall ske vid bestämmande av skadeståndets storlek även i dessa fall. De lagstadgade ersättningsanordningarna som t ex trafikförsäkringen och patientförsäkringen följer 5 kap 3 § skadeståndslagen när ersättningen skall fastställas. I de frivilliga försäkringarna kan avräkningsreglerna ibland vara mera omfattande än skadeståndslagens regler. Av detta följer att principerna om avräkning för kostnader också tillämpas vid dessa ersättningsanordningar.

6.4 Sammanfattning

En konsekvens av samordningen blir att skadestånd för kostnader vid personskada i praktiken endast utgår om dessa inte ersätts från något annat håll. Det är inte säkert att skadeståndsfrågan överhuvudtaget behöver realiseras. I det fall skadestånd ändå kommer ifråga är det inte säkert att skadevållaren personligen behöver betala skadeståndet. I de allra flesta fall blir det försäkringsbolaget som kommer att betala genom skadevållarens ansvarsförsäkring. Ansvarsförsäkringen påverkar skadeståndsfrågan på ett sådant sätt att någon jämkning enligt 6 kap SkL inte kan komma ifråga om sådan finns och täcker skadan.

⁴⁶ Prop 1975:12 s 166

⁴⁷ Bengtsson & Strömbäck a a s 74

7 De offentliga ersättningarna och skadeståndets funktioner

7.1 Funktionerna i ett historiskt perspektiv

Principer som att den skadelidande skall ha ersättning för skador som drabbat honom har varit långt ifrån självklara. Genom landskapslagarna på 1200-talet kom den första primitiva formen av skadestånd, den s k boten. Den som hade orsakat en skada blev på tingen ålagd att betala en bot. Denna bot var inte proportionerlig till skadans omfattning utan beroende av hur allvarlig överträdelsen ansågs vara. Boten hade en straffrättslig karaktär och var ett uttryck för samhällets ogillande. För den skadelidandes del utgjorde boten snarare en form för krav på upprättelse än en ekonomisk kompensation för skadan. Boten delades dessutom mellan det allmänna och den skadelidande. Detta synsätt fortskred och det var först när samhället efter hand utvecklats och ett fungerande penningssystem införts som skadeståndet fick en alltmer reparativ funktion. Denna utveckling påbörjades för cirka hundra år sedan och pågår fortfarande. Vid införandet av 1734 års lag gjordes visserligen försök att sära på skadestånd och straff, men det var först vid införandet av strafflagen 1864 som boten avskaffades och skadeståndet blev självständigt. Redan då grundade sig skadeståndsansvaret på den s k culparegeln. Strafflagens bestämmelser kom att gälla fram till dess att skadeståndslagen infördes 1972. Under denna tid pågick fortlöpande reformationer, främst genom skärpning av culpaansvaret samt reglering av samordningen mellan skadestånd och försäkring. Införandet av skadeståndslagen innebar inte några radikala förändringar, utan lagen bygger på gamla grundläggande principer. Efter skadeståndslagens tillkomst har skärpningen av skadeståndsansvaret fortsatt, bl a genom ”no-fault-försäkringarna”

7.2 Skadeståndets funktioner

Man brukar idag tala om att skadeståndet har två huvudsakliga funktioner, den reparativa och den preventiva. Skadeståndet har också en riskfördelande effekt. Den riskfördelande funktionen inträder om man lägger ansvaret på en viss kategori personer eller om skadeståndet betalas ur en ansvarsförsäkring. Det blir då inte den skadeståndsskyldige enskilt som belastas utan försäkringstagarna kollektivt. På detta sätt leder inte skadeståndet till orimliga konsekvenser som annars kan bli följden om en enskilt har att betala ut ett stort belopp. Skadeståndet anses ha även andra funktioner som inte är knutna till ersättning för ekonomiska förluster. Skadeståndet kan ha till syfte att ge upprättelse vid kränkning. Enligt 1 kap 3 § SkL har den som utsatts för ett antal uppräknade brott rätt till ersättning för lidande.

En annan funktion kan vara att tillfredsställa de känslor av moral och rättvisa som finns i samhället. Ett exempel härpå är läkemedelsförsäkringen. Det kan anses orimligt att en person skall behöva bära en ekonomisk förlust därför att han fått skador av någon medicin medan läkemedelsbolaget undgår ansvar därför att det är svårt för den skadelidande att bevisa ansvaret. I detta fall har alltså kravet på rättvisa och moral utmynnat i ett strikt ansvar för läkemedelsbolagen.⁴⁸

Reparationen avser att skydda den enskilde mot skada som kan drabba honom. Skadeståndets reparativa funktion är således att ge den skadelidande ersättning för den ekonomiska förlust som skadan orsakat. Reparation kan ske antingen genom restitution eller genom behovstäckning. Med restitution avses att återställa det tillstånd som rubbats. Den skadelidande skall härigenom sättas i samma ekonomiska situation som om skadan inte inträffat. Vid tillämpning av behovstäckning ersätts istället endast vissa grundläggande behov. Traditionellt använder sig socialförsäkringarna av behovstäckning, medan skadeståndsrätten tillämpar restitution. Preventionen syftar till att förhindra att sådana skador som kan ge upphov till ersättningsanspråk över huvud taget uppkommer. Preventionen indelas vanligen i en avskräckande och i en moralbildande funktion. Den avskräckande funktion avser att enskilda individer pågå hotet om skadeståndsansvar skall bli mer aktsamma och avstå från riskabla handlingar. Moralbildningen syftar till att visa rättsskipningens regelbundenhet och därigenom få folk i allmänhet att se det som sin plikt att avstå från handlingar som kan resultera i skador.

7.3 De offentliga förmånernas företrädare

Under tiden som skadeståndsrätten utvecklats har den preventiva funktionen diskuterats. En av dem som starkast lovordat den preventiva effekten är rättsvetaren Vilhelm Lundstedt (1882-1955). Han hävdade att om inte skadeståndsreglerna fanns skulle folk i allmänhet bli mer oaktsamma och antalet skadeståndsgrundande handlingar skulle öka. Han menade att skadeståndsrätten medförde en allmän trygghet i samhället. Idag är dock skadeståndets preventiva effekt starkt ifrågasatt. Det finns många argument som talar mot en preventiv funktion. Samhället har blivit mer tekniskt vilket leder till att handlingar som förr ansågs som oaktsamma kanske inte längre kan göra det. Skadeståndet drabbar i flera fall också dem som inte själv kan råda över situationen som t ex arbetsgivaransvaret. Genom no-fault-

⁴⁸ Dufwa & Tullberg, Ersättningsrätt, s 12

försäkringarna och det strikta ansvaret åläggs skadeståndansvar även utan oaktsamhet. Den svenska ersättningsrätten kännetecknas också av att försäkringarna i stor utsträckning tar över skadeståndets roll och oftast utan rätt till återkrav från den skadeståndsskyldige. Den ekonomiska förlusten ersätts till mycket stor del genom andra ersättningsanordningar. När det gäller personskador finns det stora möjligheter att erhålla ersättning genom både allmänna och enskilda försäkringar. Det allmänna står idag för en mycket stor del av de kostnader för bl a vård och rehabilitering som personskadorna ger upphov till. Dessutom har den skadelidande möjligheter att söka ett antal olika bidrag till syfte att vidta åtgärder som kan underlätta i det vardagliga livet. Skadeståndet har därigenom fått en undanskymd position och blivit subsidiärt i förhållande till de offentliga försäkringarna. En mycket stark invändning mot den preventiva funktionen spelar ansvarsförsäkringarna. Dessa är idag väl utbredda och därigenom undgår de enskilda risk för skadeståndansvar. Trots försäkringsskyddet kan det finnas en avskräckande effekt i individuella fall. Den preventiva funktionen anses i dessa fall uppnås genom självrisk, ersättningstak, regressregler och premier som påverkas av antalet skadefall.

Redan i motiven till skadeståndslagen⁴⁹ ställde man sig skeptisk till preventionens betydelse. Departementschefen anförde bl a att när det handlar om uppsåtliga, d v s straffbara handlingar är det snarare hotet om straffbud än moralbildning enligt skadeståndsreglerna som spelar en avgörande roll. Han påpekar vidare att preventionen är starkt överdriven även ifråga om oaktsamma beteenden och hänvisar till ansvarsförsäkringen. Han anser istället att uppfostran, utbildning, upplysning och opinionsbildning har en mycket större betydelse för människors handlande än skadeståndsreglerna. Av propositionen framgår också att skadestånd för personskada på sikt skall ersättas med försäkringslösningar.

Personskadekommittén har framfört att en preventiv effekt genom moralbildning skulle kunna uppstå om man gav staten regressrätt för ersättningar ur socialförsäkringen. Man ansåg dock inte att det fanns tillräckligt starka skäl för att iföra detta. En regressrätt skulle antagligen medföra gynnsamma statsfinansiella effekter, men å andra sidan måste man då räkna med höjda premier bl a för trafik- och ansvarsförsäkringen. Praktiska problem vid försäkringskassornas handläggning antas också uppkomma därför att det i många fall är oklart vem som skall ställas till svars för skadan.⁵⁰ Den allmänna uppfattningen idag får anses vara

⁴⁹ Prop 1972:5

⁵⁰ SOU 2002:1 s 149 ff

att det är reparationen som är skadeståndets främsta och viktigaste funktion. Det viktigaste är att tillförsäkra de skadelidande den ekonomiska kompensation de har rätt till. Preventionen, i den mån den förekommer, är en önskad biprodukt.⁵¹

8 Slutsats och egna synpunkter

Av uppsatsen framgår att det i grova drag alltså finns fyra olika metoder för att tillgodose ersättningsbehovet för vård- och omsorgskostnader vid personskada. Först och främst har vi den generellt verkande socialförsäkringen och därefter de direkta stödåtgärderna från det allmännas sida som t ex hemtjänst och färdtjänst. Utöver detta finns de privata sjuk- och olycksfallsförsäkringarna och slutligen skadestandsreglerna, inkluderat den speciella skadeståndsrätten, i kombination med ansvarsförsäkringen.

De offentliga bidragen och försäkringarna ingår i ett samhälligt trygghetssystem som finansieras genom skattemedel och avgifter av olika slag. Den allmänna försäkringen har genom tiden fått en allt större betydelse och är en viktig trygghetsfaktor för den enskilde individen. Socialförsäkringen skyddar medborgare både som skadelidande och skadevällare, eftersom det inte föreligger någon regressrätt för staten. Även då en enskild person är ansvarig för en personskada träder socialförsäkringen in och täcker vissa kostnader. Den ansvarige blir aldrig ersättningsskyldig för dessa poster eftersom staten inte kan återkräva kostnaderna från honom. Genom att socialförsäkringen verkar generellt tillförsäkrar den en slags social rättvisa. Ingen grupp skadelidande faller utanför och ersättningsrätten är inte heller beroende av på vilket sätt skadan uppkommit. Socialförsäkringen täcker dock inte alla typer av skadeföljder. Skador som inte är av ekonomisk karaktär omfattas inte. Enskilda kan visserligen teckna privata försäkringar men ibland uppställs undantag för vissa skador eller situationer i villkoren. Eftersom det finns luckor i de olika ersättningsanordningarna spelar skadeståndet dock fortfarande en viktig roll. Socialförsäkringen är också föremål för kontinuerliga förändringar. Svårigheter att finansiera trygghetssystemet har gjort att bidrag och ersättningar skurits ned på grund av besparingsskäl. Reformen av olika slag har medfört en större ekonomisk belastning för individerna i samhället. Detta avspeglar sig givetvis också i fråga om skadeståndersättningar. I den mån den offentliga ersättningen skärs ner ökar betydelsen av

⁵¹ SOU 2002:1 s 49

skadeståndet och högre belopp kan bli aktuella. Jag vill dock påstå att det offentliga har tagit på sig en mycket stor del av ansvaret vad gäller de vård- och omsorgsutgifter som kan uppkomma för en skadelidande. Det finns, som vi tidigare sett, en rad av offentliga serviceåtgärder, bidrag och ersättningar till skadelidande. Bland de direkta stödåtgärder som samhället erbjuder kan t ex nämnas hemtjänst, färdtjänst och personlig assistans. Dessa stödåtgärder är dock ofta förenade med en behovsprövning och avgifter. En skadelidande kan dock begära skadestånd från skadevållaren för dessa omkostnader.

Eftersom kostnadsersättningar av olika slag till mycket stor del skall avräknas får skadeståndet endast en kompletterande funktion. Samordningens syfte är att undvika såväl under- som överkompensation. En sund regel enligt min mening. Att en skadelidande själv skall få stå för kostnader p g a skadan anser jag orimligt. Förutom att den skadelidande hamnat i en situation han inte vill eller kan rå för lider han kanske av fysiska, psykiska och/eller sociala problem till följd av skadan. Att dessutom tvingas riskera sin ekonomi är inte human. Departementschefen framförde dock i motiven till skadeståndslagen att det inte alls vore orimligt om de skadelidande till viss del själva får bära en del av förlusterna. Detta borde framför allt gälla dem med höga inkomster. Han framhåller vidare att begränsningar av ersättningsrätten finns i andra länder utan att det leder till ökad social otrygghet.⁵² En sådan ordning skulle strida mot principen om full ekonomisk kompensation, men väl stämma överens med mål som social rättvisa och effektiv fördelning av resurser. Detta har dock inte vunnit genomslagskraft i Sverige. Till viss del kan man väl ändå säga att de skadelidande bär en del av sina eventuella förluster genom privata sjuk- och olycksfallsförsäkringar som tecknas. Den skadelidande skall dock inte heller bli överkompenserad. Överkompensation kan förutom att det anses stötande bland allmänheten även leda till medicinska nackdelar, eftersom längre sjukskrivningsperioder kan bli aktuella. Om så är fallet utnyttjas samhällets resurser ineffektivt.

Mångfalden av försäkringar på den skadelidandes sida kan göra att skadestandsfrågan till stor del inte ens blir aktuell. Det blir i praktiken endast de direkta kostnader och utlägg som inte täcks av någon försäkring som kommer att kunna krävas via skadestånd. Så är fallet t ex med de avgifter den skadelidande får betala för att han utnyttjar hemtjänst och färdtjänst. Som de tidigare beskrivna rättsfallen visar kan skadevållaren också få betala för fördyrade

⁵² Prop 1972:5 s 95 f

vårdkostnader om dessa är medicinskt betingade eller beror på platsbrist. Är situationen sådan att det uppkommer dyrare vårdkostnader därför att det råder platsbrist på de allmänna vårdinrättningarna får alltså den skadeståndsskyldige betala för att samhällets resurser brister. Att den skadelidande får ersättning från andra håll än via skadestånd kan vara till fördel för honom. När ersättningen utgår från försäkringar slipper den skadelidande att styrka skadevållarens oaktsamhet och det krav på kausalitet som finns i skadeståndslagen. Eftersom ansvarsförsäkringen idag är så pass utbredd är det ovanligt att ett skadestånd för personskada betalas av den skadeståndsskyldige själv. Även om ansvarsförsäkringen primärt tecknas för att skydda försäkringstagaren mot skadeståndskrav fungerar den också som en garanti för att den skadeståndslidande skall få det skadestånd han är berättigad till. I de fall någon ansvarsförsäkring inte finns är det i många fall inte motiverat att ens kräva detta eftersom möjligheten att få ut beloppet i dessa fall vanligen är mycket få.

En viktig princip inom personskaderätten är den skadelidandes rätt till full ekonomisk kompensation för sina förluster och utgifter. Av de olika metoderna som används för att tillgodose ersättningsbehovet är det endast skadeståndsrätten som bygger på denna princip. Eftersom de övriga försäkringsanordningarna ännu inte utvecklats till att ge alla skadelidande full ekonomisk kompensation kommer två eller flera system att användas parallellt. Möjligheten att leva upp till principen förstärks genom den gjorda förändringen av omprövningsregeln i skadeståndslagen. Omprövningsrätten omfattar nu även ersättning för kostnader. Omprövningsrätten kan aktualiseras också om en samordningsförmån väsentligt förändras. I rättsfallet NJA 1988 s 807 godtar HD att en väsentlig minskning av en pensionsförmån som utgår på grund av skadan kan leda till omprövning. I det aktuella fallet konstaterade HD att en omprövning är motiverat om samordningsförmånen ändrats med minst 10 %. Var gränsen går vet man dock inte helt klart. Ur en annan synvinkel kan omprövningsrätten leda till problem. Frågan är hur detta förhåller sig till den skadeståndsskyldiges krav på förutsebarhet och rättssäkerhet. Detta är en intressant och viktig problematik.

Rätten till omprövning infördes första gången genom 1975 års lagstiftning. Omprövningen avsåg då endast ersättning för inkomstförlust eller förlust av underhåll. Någon omprövningsrätt av ersättning för kostnader eller ideell skada ansågs inte nödvändig. Vid 2001 års lagstiftning utvidgades omprövningen till att avse även dessa poster då en mera generell omprövningsregel infördes. Anledningen till detta var att försäkringsbolagen innan 1975 i sin

praxis varit generösa att medge omprövning av ersättning för kostnader och ideell skada trots att de inte varit skyldiga till det. I och med 1975 års lagregel kom den frivilliga omprövningen att upphöra.⁵³ Rätten till omprövning motiveras främst av principen att den skadelidande så långt som möjligt skall kompenseras för sina förluster p g a skadan. I förarbetena läggs ingen större vikt vid den skadeståndsskyldiges intressen. Från några remissinstanser har det framhållits att försäkringsbolagen tvingas göra reservavsättningar för eventuellt ytterligare ersättningsanspråk. Regeringen ansåg dock inte att det var skäl nog att inte införa en utvidgad omprövningsregel. Man konstaterade också att den omprövning som redan föreligger inte verkar ge upphov till några problem.⁵⁴ Den skadeståndsskyldiges rättssäkerhetskrav tas istället tillvara genom att rätten till omprövning är begränsad genom väsentlighetskravet.

Väsentlighetskravet medför att omprövning sker endast i undantagsfall. Regeln är främst till för att användas i de fall den skadelidandes hälsotillstånd försämrats i förhållande till den förväntade utveckling man beräknat då skadeståndet bestämdes. Det är dessutom den skadelidande som har att bevisa att en sådan väsentlig förändring inträffat. Jag tror också att det faktum, att det oftast är försäkringsbolag som genom ansvarsförsäkringar har att utge skadeståndet, gör att något större intresse för den sidan av problematiken inte tas. P g a ansvarsförsäkringen är det väldigt ovanligt att en enskild person har att betala ut ett skadestånd. Hade däremot ansvarsförsäkringen inte varit så vanligt förekommande är det möjligt att man varit mera restriktiv. Som ett alternativ till omprövning har möjligheten att vänta med den slutliga prövningen och på så sätt få en så korrekt compensation som möjligt diskuterats. Detta skulle i så fall ske i kombination med ett visst belopp a conto i avvaktan på den slutliga regleringen. Denna tanke har dock avvisats med motiveringen att de skadelidande då skulle leva under stor osäkerhet.⁵⁵ Jag ser heller ingen anledning att neka en omprövning av ersättning för kostnader och ideell skada eftersom möjligheten redan fanns för andra ersättningsposter. I förarbetena konstateras också att den redan befintliga omprövningsregeln inte torde ha medfört några olägenheter. Regeln har heller inte tillämpats i domstolspraxis.⁵⁶ Ett starkt argument är också att försäkringsbolagen tidigare frivilligt medgett omprövning av dessa poster i sådan omfattning att det i det närmaste ansågs som sedvanerätt. Det torde tyda på att omprövningen inte ställer till några större problem för försäkringsbolagen. När en omprövning sker tar man också hänsyn till alla faktorer som påverkar ersättningen. Det

⁵³ Bengtsson & Strömbäck a a s 256 ff

⁵⁴ Prop 2000/01:68 s 73

⁵⁵ SOU 1995:33 s 397 f och prop 2000/01: 68 s 38 f

⁵⁶ SOU 1995:33 s 396

medför att även den skadeståndsskyldiges förhållanden kan beaktas vid omprövningen.⁵⁷ Detta är då särskilt viktigt i de få fall skadeståndet inte utgår ur en försäkring.

Beträffande skadeståndets preventiva effekt anses den idag inte ha någon större betydelse. Istället prioriteras den skadelidandes rätt till ekonomisk kompensation och den reparativa funktionen hamnar således i fokus. När man läser förarbetena till skadeståndslagen får man uppfattningen att utvecklingen torde fortgå i den riktningen. Av förarbetena framgår bl a att ekonomiska förluster p g a skador skall fördelas mellan medborgarna på ett sätt som är rättvist och tryggt samtidigt som det skall leda till det mest rationella utnyttjandet av både samhällets och individernas ekonomiska resurser. Man anser att försäkringsanordningar tillvaratar dessa krav bättre än skadeståndet och att försäkringar av olika slag i framtiden skall användas i allt större utsträckning.⁵⁸ Dessa tankar framfördes redan i ett betänkande från 1950 och idéerna har sedan dess legat till grund för den fortsatta diskussionen på området. Från rättspolitiskt håll har alltså framförts att man vill minska skadeståndets betydelse för ersättning vid personskador och istället öka betydelsen av andra förmåner som den skadelidande har rätt till oberoende av om det föreligger rätt till skadestånd. Som skäl till detta anförs bl a att rätten till skadestånd ofta beror på tillfälliga omständigheter och att skadeståndet i praktiken endast innebär att kostnaderna flyttas över till någon annan som kanske inte har större möjligheter att bära dem.⁵⁹ Som jag ser det är detta endast till fördel för den skadelidande. Om hela förlusten skulle bäras av den skadeståndsskyldige och denne inte har några medel att betala med kan ju den skadelidande inte få ut sitt krav.

Den svenska modellen kännetecknas alltså av ett samspel mellan skadestånd och försäkring. Ersättningssystemet består idag till stor del av försäkringar som gäller direkt till förmån för de skadelidande och finansieras av presumtiva skadevällare. På vissa områden finns frivilliga avtal mellan potentiella skadelidande och skadevällare som t ex läkemedelsförsäkringen, medan det på andra områden lagstiftats om obligatorisk försäkring som t ex trafikskadelagen. Fördelarna med systemet anses vara ett enkelt förfarande ofta utan process. På detta sätt utnyttjas de tillgängliga resurserna i större grad till de skadelidandes ersättningar än till processkostnader. Systemet är också till fördel för skadevällarna eftersom de undviker den dåliga publicitet som fel- och försummelseansvar annars ger upphov till. Kostnaderna sprids

⁵⁷ Prop 1975:12 s 216

⁵⁸ Prop 1972:5 s 83 och prop 1975:12 s 100

⁵⁹ Prop 1975:12 s 125 f

dessutom på ett kollektiv vilket leder till att ersättningsansvaret inte riskerar att bli alltför betungande. Systemet har dock ingen preventiv effekt. Ju fler försäkringar som tecknas desto mer minskar preventionens betydelse på skadeståndet. På allt fler områden stiftas också lagar om obligatorisk försäkring, som nu senast genom patientskadelagen. Lagar som instiftar obligatorisk försäkring är till just för att skydda skadelidande och öka deras möjligheter till ersättning. I förarbetena till patientskadelagen anges också att den obligatoriska försäkringen syftar till att utvidga den skadelidandes ersättningsrätt och ge en ekonomisk kompensation som fyller upp utrymmet mellan socialförsäkringen och en skadeståndsrättslig ersättning.⁶⁰ Invändningar har gjorts om att denna typ av försäkring minskar skadeståndsrättens preventiva funktion, men detta tillmäts i stort sett ingen betydelse alls.⁶¹ Till detta skall väl påminnas om att departementschefen redan i förarbetena⁶² till skadeståndslagen avvisade tanken på att det traditionella skadeståndsansvaret skulle ha någon nämnvärd preventiv effekt. Särregleringar av detta slag är helt i linje med den princip som genomsyrar hela den ersättningsrättsliga diskussionen och den utveckling på området som man från rättspolitiskt håll eftersträvar. Den preventiva funktionen ges idag ingen större betydelse, utan det är den skadelidandes trygghet och rätt till full ekonomisk kompensation som ges första prioritet. Det bör väl också tilläggas att det är väldigt svårt att fastställa den preventiva effekten hos skadeståndet eftersom det inte finns några tillförlitliga empiriska undersökningar på området. Utvecklingen torde tyda på att vi i framtiden får se fler lagar av detta slag. Kanske står den idag frivilliga läkemedelsförsäkringen i tur? Regeringen har i juni 2002 bl a lämnat i uppdrag till utredare att göra en översyn av om systemet för läkemedelsförsäkringen ger ett tillfredsställande skydd för patienten.⁶³

Sammanfattningsvis kan jag konstatera att skadeståndets betydelse för ersättning vid personskador har förändrats. Expansionen av offentliga och privata försäkringar har bidragit till detta. Den tidigare utbyggnaden av socialförsäkringssystemet har medfört att en mycket stor del av vård- och omsorgskostnaderna ersätts därifrån. Men trots att de offentliga ersättningarna har företräd framför de civilrättsliga finns en viss osäkerhet. De offentliga bidragen skärs idag ner främst på besparingsskäl. De civilrättsligt reglerade ersättningarna fångar dock upp alla situationer och de privata ersättningarna får då en allt viktigare roll i ett samhälle där det offentliga ekonomiska ersättningsansvar krymper.

⁶⁰ SOU 1994:75 s 128

⁶¹ Prop 1995/96:187 s 19

⁶² Prop 1972:5

⁶³ Dir 2002:92

9 Källförteckning

Offentligt tryck

Propositioner

Prop 1972:5

Prop 1975:12

Prop 1981/82:126

Prop 1981/82:216

Prop 1992/93:58

Prop 1992/93:159

Prop 1994/95:229

Prop 1995/96:187

Prop 2000/01:68

Prop 2000/01:80

Statens offentliga utredningar

SOU 1973:51. Skadestånd vid personskada

SOU 1994:75. Patientskadelagen

SOU 1995:33. Ersättning för ideell skada vid personskada

SOU 2002:1. Samordning och regress, ersättning vid personskada

Övrigt

Bet 1995/96:LU03. Vissa avräkningsfrågor vid personskadeersättning

Ds 1994:73. Vissa avräkningsfrågor vid personskada

Dir 1999:18. Samordningen mellan skadestånd, föresäkringar och andra ersättningsformer vid
Personskada

Dir 2002:92. Översyn av patientskadelagen och läkemedelsförsäkringen

Rättsfall

NJA 1967 s 497

NJA 1968 s 23

NJA 1976 s 103

NJA 1992 s 642

NJA 1993 s 192

NJA 1996 s 639

NJA 1998 s 807

RÅ 1996 ref 49

RÅ 1998 ref 24

Litteratur

Bengtsson Bertil m fl, *Skadestånd*, uppl 3, Liber Förlag, Uddevalla 1985

Bengtsson Bertil & Strömbäck Erland, *Skadeståndslagen – en kommentar*, Norstedts Juridik AB, Stockholm 2002

Dufwa Bill & Tullberg Mats, *Ersättningsrätt*, Liber Hermods, Stockholm, 1993

Fahlberg Gunnar & Magnusson Nils, *Socialtjänstlagarna. Bakgrund och tillämpning*, uppl 9, Liber AB, Stockholm 1999

Grunewald Karl & Leczinsky Carl, *Handikapplagen LSS*, uppl 3, Norstedts Juridik AB, Stockholm 1999

Hellner Jan & Johansson Svante, *Skadeståndsrätt*, uppl 6, Norstedts Juridik AB, Göteborg 2002

Schönning Ola & Svendenius Marie, *Skadad*, IFU utbildnings AB, Stockholm 1999

Westerhäll Lotta, *Ersättning för vård av handikappade barn*, Norstedts Förlag AB, Stockholm 1998

Övrigt

Boverkets föreskrifter (BFS1992:46) till lagen om bostadsanpassningsbidrag m m

Riksförsäkringsverkets allmänna råd (RAR 1998:7) om vårdbidrag

Riksförsäkringsverkets allmänna råd (RAR 2002:6) om assistansersättning

Riksförsäkringsverkets allmänna råd (RAR 2002:9) om handikappersättning